

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

«ФАЛСАФА» кафедраси

РЕФЕРАТ

МАВЗУ: ҲОЗИРГИ ЗАМОН АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИ ВА ИЛМИЙ ИЖОД.

Тадқиқотчи: Сайфутдинов Ш.

Илмий раҳбар: доц. Т.Каримов

ТОШКЕНТ - 2013

РЕЖА:

1. Ахборот жамиятининг вужудга келиши.
2. Ахборот тушунчаси.
3. Ахборот тизимларининг турлари ва шакллари.

1. Ахборот жамиятининг вужудга келиши

Инсониятнинг XXI асрга ва ўз тарихий тараққиётининг янги минг йиллигига қадам қўйиши ижтимоий билишда қисқа ва қамровли қилиб «глобализация» деб номланган мутлақо янги ижтимоий вазият билан боғлиқ. Жамият ҳаётининг барча соҳалари, томонлари ва даражаларининг глобаллашиши ҳозирги замон постиндустриал ахборот жамиятининг мураккаб, диалектик қарама-қаршиликларга тўла ўзини ўзи ташкил этиш жараёнидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти И. Каримов мураккаб сиёсий ва илмий ижод ва бунёдкорлик фаолиятининг тадрижий якуни ҳисобланган «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида шундай деб ёзади: «Мен мамлакатимиз XXI асрда жаҳон иқтисоди, маданияти ва сиёсатида муносиб ўрин эгаллаш тарихий имкониятига эга эканлигига ишончим комил. Биз ўзимиз, энг муҳими - фарзандларимиз ва набираларимизга жаҳонда ҳамкорлик қилиш имкониятларини яратмоқдамиз. Ўзбекистонни, унинг салоҳиятини чуқурроқ тушуниб етишни истаган барча биз билан ҳамкорлик қилиш истиқболларидан беғараз манфаат кўришини истаймиз.

Янги минг йилликка йўл очар эканмиз, биз ҳаммага дўстлик ва биродарлик қўлини чўзмоқдамиз, буни хавфсизлик, барқарорлик сўзлари билан рамзий ифода этмоқдамиз. Зеро, ҳар бир мамлакат, халқнинг тинчлиги, фаровонлиги ва равнақининг мустаҳкам пойдеворини мана шу тушунчалар ташкил этади, сайёрада жуғрофий-сиёсий мувозанатни сақлашнинг зарур шарти ҳисобланади, ҳар бир инсонга келажакка дадил ва ишонч билан қараш ҳуқуқини беради»¹.

Барча одамлар, бутун инсоният тақдирининг глобал, тарихий бирлигини тушуниб етиш, тараққиётнинг хавфсизлиги ва

---

¹ ИА Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Тошкент: «Ўзбекистон», 1997. с. 15-16.

барқарорлигини таъминлаш бугунги кунда жамият ҳаётининг барча соҳаларида содир бўлаётган глобаллаштириш жараёнининг моҳиятини ташкил этади. Глобаллаштириш жараёни инсониятнинг ер куррасида яшовчи барча миллатлар ва халқларнинг иқтисодий, ижтимоий, маданий, илмий салоҳиятларини эволюцион яқинлаштириш, уларни ягона жаҳон ҳамжамиятига бирлаштиришга асосланган янги цивилизация сари ҳаракатини ифода этади.

Ҳозирги замон Ўзбекистон жамиятида содир бўлаётган демократик ислохотлар ҳам ялпи глобаллаштириш жараёни ўзанида амалга оширилмоқда. Президент И. Каримов Олий Мажлиснинг IX сессиясида сўзлаган маърузасида шундай деб қайд этган эди: «Биз халқимизнинг асрий орзу-ниятларига жавоб берувчи, мамлакатимиз, келгуси авлодлар учун улкан имконият ва истиқболлар очувчи йўлни танладик ва унга қадам қўйдик. Биз ўз олдимизга қўйган мураккаб, таъбир жоиз бўлса, улуғ мақсадларга эришиш қай даражада оғир эканлигини яхши тушунар эдик ва бугун бунинг гувоҳи бўлмоқдамиз.

Энг муҳими, бу мақсадлар - мустақил давлат, эркин жамият қуриш, халқимизнинг муносиб турмуш даражасини таъминлаш, содда қилиб айтганда, ривожланган демократик мамлакатларда одамлар қандай яшаса, шундай ҳаёт кечириш мақсадлари одамлар онгидан тобора чуқур кириб бормоқда, уларнинг амалий ишларида тобора кенг ўрин эгалламоқда»².

Ҳозирги замон ижтимоий ҳаётини глобаллаштириш фан-техника тараққиёти натижасида ахборот жамиятини вужудга келтириш билан боғлиқ бўлган мураккаб, комплекс ҳодисадир. Янгининг вужудга келиши одамларнинг ижодий-бунёдкорлик фаолияти маҳсулидир, шунинг учун ҳам бугунги куннинг мураккаб ижтимоий муаммоларини ҳал қилишга креатив, ижодий ёндашиш содир бўлаётган глобаллаштириш жараёнининг моҳият-мазмунини ташкил этади.

---

² ИАКаримов. «Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари». // «Халқ сўзи», 2002 йил 30 авг уст.

Глобаллашиш жараёни билан чамбарчас боғлиқ бўлган фан-техника тараққиёти деганда фан ва техникада содир бўлган туб сифат ўзгаришлари мажмуи тушунилади. Бу ўзгаришлар «инсон-жамият-техника» тизимида ёндашувлар парадигмаларининг алмашишида, авваламбор, эскирган илмий-техникавий принциплар, назариялар ва қонунлардан мутлақо янги, кишилиқ тарихида илгари кўрилмаган принциплар, назариялар ва қонунларга ўтишда акс этади. Инсоннинг ўз мантиқий, интеллектуал ва ишлаб чиқариш функцияларидан ҳар хил техникавий системалар ва мосламалар, масалан, шахсий компьютерлар, ИНТЕРНЕТ глобал ахборот тармоғи ва ҳоказолар ёрдамида ҳар томонлама онгли, ижодий фойдаланиши ҳозирги замон фан-техника тараққиётининг ижтимоий моҳиятини ташкил этади.

Фан-техника тараққиётининг мазмуни илмий ва техникавий ижоднинг ҳужумкор прогрессив ривожланишининг асосий йўналишлари ва ўзига хос хусусиятларини ўз ичига олади. Бу электр ва электроникадан кенг фойдаланишни, муқобил электр манбаларини излаш ва ўзлаштиришни, ядро ва қуёш энергиясидан иқтисодда кенг фойдаланишни, фанни бунёдкор, ишлаб чиқариш кучига айлантиришни назарда тутди. Глобализация шароитларида фан-техника тараққиёти таъсирида жамиятнинг ишлаб чиқарувчи кучларида том маънода бурилиш ясалади, жисмоний ва ақлий меҳнатнинг маъноси, мазмуни ва ижтимоий самарадорлиги ўзгаради, бунёдкор меҳнат одамларнинг илмий-техникавий ва бадиий ижодининг тур хилига айланади.

Глобализация ва фан-техника тараққиёти ривожланишда теран сифат ўзгаришлари содир бўлиши, ишлаб чиқаришда юксак технологиялардан, авваламбор, микроэлектроника, информатика, биотехнология, ирсий инженериянинг юксак технологияларидан фойдаланиш, термоядро синтезини ўзлаштириш истиқболлари, ишлаб чиқаришни комплекс механизациялаштириш ва автоматлаштиришда

қўлга киритилган янги ютуқлар билан боғлиқ.

Глобализация - бу жамият тараққиётининг аграр (биринчи тўлқин) ва саноат (иккинчи тўлқин) босқичлари ўрнини эгаллаган учинчи тўлқин цивилизациясидир (Д. Белл, Э. Тоффлер, С. Хантингтон). Глобализация, ҳозирги замон постиндустриал ахборот жамияти шароитларида фан-техника тараққиётига бугунги кунда жамият экология, иқтисод, сиёсат, мафкура орқали кучли таъсир кўрсатмоқда, зотан, улар мазкур тараққиётни жадаллаштириши, унга рағбат бериши ёки, аксинча, уни сустлаштириши мумкин.

Ҳозирги замон фан-техника тараққиёти дунёда электрон-компьютер ва биотехнологик инқилоб ясади. Бу жамиятнинг бугунги ҳаётида илмий билиш ва ижоднинг ўрни ва аҳамиятини ҳам тубдан ўзгартириб юборди. Агар XIX-XX асрларда ижтимоий фалсафа ва эпистемологияда ижтимоий ишлаб чиқариш, авваламбор, ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиш даражасига фаннинг боғлиқлигини уқтирувчи парадигма ҳукм сурган бўлса, глобализация ва фан-техника тараққиёти билан боғлиқ бугунги парадигма ҳозирги замон постиндустриал, ахборот жамиятида фаннинг тараққиёти ишлаб чиқариш кучларининг ривожланишидан ҳам кўра кўпроқ илмий билиш, илмий ижоднинг ривожланиш даражаси билан белгиланишини кўрсатади, зотан, илмий билиш ва ижод ишлаб чиқариш кучлари ва бутун ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ривожланишини белгилайди ва йўналтиради. Бу ерда фан-техника тараққиёти барча ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш имконини беради, деб технократизмга берилмаслик керак. Фан ва техниканинг глобал тараққиёти шароитларида атроф оламга нисбатан субъектнинг билиш фаоллигида антропоцентризмдан воз кечиш ҳаётий зарурдир. Инсон ўз ноосферасини, ўзининг ақл-заковати соҳасини халос этиб табиатни, Ер қуррасидаги ҳаётни технократик ҳукмронликдан қутқаради. Ўзини ва ўз сайёрасини қутқариш ва сақлаб қолиш учун инсон билувчи,

яратувчи, ижодий фаол субъект сифатида бугунги кунда табиатга - ўзининг билиш объектига ўта оқилона ва эҳтиёткорона муносабатда бўлиши керак. Даволовчи врачнинг биринчи вазифаси касал организмга зарар етказмаслик бўлса, ижодкор шахс, олимнинг биринчи вазифаси атроф муҳитга зарар етказмаслик бўлиши керак.

Инсон цивилизациясининг постиндустриал, учинчи тўлқинида яшовчи одамлар ҳозирги замон фани ва фан-техника тараққиётининг ютуқларини мукамал билишлари, фундаментал ва амалий фанларнинг турли соҳалари ҳақида муфассал билимга эга бўлишлари, компьютер техникаси, ахборот тизимлари ва юксак технологиялардан эркин фойдалана олишлари керак. Улар дунёқарашининг кенглиги, юксак маънавияти, илмий ижод ва бунёдкорликка интилиши билан ажралиб туриши лозим. Ҳозирги замон илмий ходими жамият эга бўлган билим, илмий ахборот юки учун онгли равишда ижтимоий масъул бўлиши керак.

2. Ахборот тушунчаси

Ҳозирги замон компьютерлаштирилган, ахборот жамияти ўзининг асосий ресурси: бутун кишилиқ жамияти учун улкан қимматга эга бўлган объектив, сермазмун ахборотга асосланади. Компьютер инқилоби негизида ахборот жамиятининг вужудга келиши инсон ва техника нисбатини тубдан ўзгартиради, инсон ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқаришни тартибга солувчи, ўзига хос менежер вазифасини бажаради.

Ахборот ҳозирги замон ахборот жамиятининг асосий ижтимоий манбаси, бош ижтимоий бойлигидир. Бу тушунча кибернетика, генетика, информатика сингари муайян фанларда, шунингдек илмий билиш ва ижод эпистемологиясида кенг қўлланади.

Ахборот илмий тушунчаси ўзида у ёки бу ахборотни ташувчи хабарнинг мазмун жиҳатидан кўп жиҳатдан фарқ қилади ва унинг сон

жиҳатини олади. Ахборотнинг сони тушунчасига фанда «хабарда айтилган ҳодисанинг эҳтимоллиги даражасига тескари пропорционал катталиқ» деб таъриф берилган. Ҳодисанинг эҳтимоллиги даражаси қанча юқори бўлса, хабарда унинг содир бўлиши ҳақида ахборот шунча кам бўлади ва аксинча.

Ахборот умумилмий тушунчаси дунёнинг моддий бирлигининг муҳим жиҳатини - ҳодисаларнинг ахборотга бойлигини намоён этади. Бу илгари мутлақо ҳар хил бўлиб туюлган жараёнлар: техник алоқа каналлари орқали хабарларни узатиш, асаб системасининг фаолияти, компьютерларнинг ишлаши, бошқарув жараёнлари ва ҳоказоларга ягона нуқтаи назардан қараш имконини беради. Буларнинг барчаси ахборотни узатиш, сақлаш ва қайта ишлаш жараёнлари билан боғлиқ.

Ахборот тушунчасида икки жиҳатни тафовут этиш керак:

биринчидан, ахборот тизимнинг ташкил топиши мезони бўлиб хизмат қилади;

иккинчидан, ахборот икки жараён - хабарнинг маъноси, мазмунини узатиш ва қабул қилишнинг ўзаро нисбатидир.

Фалсафада ва фан эпистемологиясида ахборот тушунчасининг куйидаги жиҳатлари тафовут этилади:

- a. Семантик жиҳат - ахборотнинг мазмуни, маъноси, аҳамияти;
- в. Аксиологик жиҳат - амалиётда, илмий билишда ва ижодда келгусида фойдаланиш учун ахборотнинг қиммати;
- с. Семиотик жиҳат - муайян ахборотни маълум белгилар тизимида ифодалаш;
- d. Коммуникатив жиҳат - ахборот алоқаси;
- е. Назарий-акс эттириш жиҳати - акс эттириш жараёнларида (масалан, «сунъий интеллект» тизимларида ёки компьютернинг оператив хотирасида) ахборотнинг роли;
- f. Гносеологик жиҳат - ахборот билиш воситаси сифатида;
- g. Жисмоний жиҳат - ахборот тарқатиш моддий воситалари

(папирус, қоғоз, китоб, дискета, винчестер ва Ҳ.К.).

Мазкур атаманинг амал қилиш соҳалари рўйхатини чексиз давом эттириш мумкин. Кибернетика асосчиси, ҳозирги замон математиғи Норберт Винер ўзининг «Кибернетика ва жамият» деб номланган машҳур асарида: «Ахборот - бу биз ташқи оламга мослашиш ва ўз тафаккуримизни унга мослаштириш жараёнида мазкур оламдан оладиган мазмуннинг ифодасидир», деб қайд этади¹. Бинобарин, ахборот - бу воқелик ҳодисаларининг ранг-баранглигини акс эттирувчи тизимнинг мақсадларига мувофиқ равишда ва мазкур мақсадларни амалга ошириш учун зарур йўсинда ифода этиш демакдир.

Ахборот акс эттиришнинг мустақиллик, фаоллик, мақсадга мувофиқлик, танлаш, тартибга солиш ва функционаллик сингари жиҳатлари билан боғлиқ. Ҳозирги замон ижтимоий ҳаётида ахборотнинг қиммати шундаки, у моддий ишлаб чиқаришни ошириш, трансформация қилиш, ўзгартириш, модернизация қилиш, шунингдек бошқарув ва менежмент, амалиёт, сиёсат ва маънавий-маданият соҳаларида мақбул қарорлар қабул қилиш имконини беради. Ҳозирги замон постиндустриал жамиятида ахборот - бу инсониятнинг истеъмол қилишда камаймайдиган, балки кўпайиб борадиган стратегик ресурсидир.

Ахборотнинг сони назариясини 1948 йилда америкалик машҳур математик, системачи, кибернетик Клод Шеннон яратди. Ўзининг «A Mathematical Theory of Communication» номли ишида² у ахборот сони формуласини келтириб чиқарди:

$$H = - \sum_{i=1}^n P_i \lg P_i,$$

бу ерда ахборот $P_1, P_2, \dots, P_n$ эҳтимолликлар n тўпланининг

¹ Н.Винер. Кибернетика и общество. М 1958. С.121.

² Bell System Technology J. v 27, №4, 1948.

манфий энтропиясини (негэнтропияни) ташкил этади. Мазкур формула «ахборот миқдори»ни, яъни тизимда танлаш имкониятини, ноаниқликни сон кўринишида ифода этади.

Шеннон формуласидан эҳтимолликлардан бири бирга, қолган барча эҳтимолликлар эса нолга тенг бўлган тақдирдагина $H = 0$ бўлиши келиб чиқади. Бу ҳаққоний ҳодиса, аниқлик ёки ишончлилиқ ҳолатидир.

Шундай қилиб, ҳар бири маълум эҳтимоллик билан содир бўлиши мумкин бўлган ҳодисалар тўпламидан бири ҳақиқатда содир бўлди, деган фикр тизимнинг ноаниқлиги, бетартиблигини нолга тенглаштиради, бу, К. Шенноннинг таъбири билан айтганда, H катталиқка «танлаш имкониятининг ақлга мувофиқ миқдорий ўлчови ёки ахборотнинг миқдорий ўлчови» деб қараш имконини беради.

Ахборот сони махсус катталиқ - «бит» билан ўлчанади. У барча эҳтимоллик-

1

лар ўзаро тенг бўлган ҳолда ($P_i = \frac{1}{n}$) Шеннон формуласидан келтириб чиқарилади.

n

Бунда H максимал ифода $H = \log_2 n$ касб этади ва бу ахборот сонини битларда ифода этади. Мазкур формула ахборот сони назариясида Хартли формуласи номини олган³.

Польшалик ахборотшунос олим Мариан Мазур Шеннон назарияси асосида аҳамиятли, мазмунли ахборотнинг ҳар хил турларини ажратиб берди:

Нотривиал ахборот;

Тривиал ахборот;

Айний ахборот;

Тенг аҳамиятли ахборот;

³ Hartley R.V.L. Transmission of Information. // Bell System Technology J.V. 7, № 1928.

Тескари ахборот;
Натихали ахборот;
Операцион ахборот;
Тескари операцион ахборот;
Асосий ахборот;
Тескари асосий ахборот;
Ассоциацион ахборот.

Ахборотнинг ҳар бир тури илмий ижод жараёнида, компьютерлар ва ҳозирги замон ахборот тармоқлари ёрдамида ахборотни яратиш, сақлаш ва узатишда маълум рол ўйнайди¹. Шенноннинг фикрича, ахборот тасодифий яқунли тажрибанинг ҳар қандай натижасини, тасодифий жараён ифодасидаги ҳар қандай ўзгаришни ўзида ташийд.

Бозор иқтисодида ахборотнинг ижтимоий қиммати шундай ўз ифодасини топадики, ахборот бу ерда ўзига хос товар сифатида иштирок этади: илмий ахборот олим ижодининг маҳсули бўлиб, уни олим ўзи фойдаланиш учун эмас, балки бошқа олимлар ва жамият аъзолари учун яратади, шу асно мазкур ахборот жамият мулкига айланади. Бунда ахборот - товар ижтимоий истеъмол қийматига эга бўлиши керак.

Мазкур ўзига хос товар сотилганидан кейин ҳам унинг эгаси бу товарга нисбатан мулкдорлик ҳуқуқини сақлаб қолади. Кўп қарра фойдаланилганидан сўнг ҳам ахборот ўз истеъмол қийматини йўқотмайди, фақат вақт ўтиши билан илмий ахборот эскиради ва янги ахборотга алмаштирилади.

Учинчи тўлқин цивилизацияси ҳозирги замон жамиятининг қиёфасини шакллантиришда ахборотнинг роли ҳақида гапирганда ахборот ҳажмлари ва оқимларининг кўпайиши ишлаб чиқариш, илмий тадқиқотлар, жамият ҳаётининг барча соҳалари ўта даражада

---

¹ Мазкур. Качественная теория информации. М. 1974, с. 71-82.

мураккаблашиши билан боғлиқлигини эътиборга олиш керак. Ахборот жамияти ва унинг таркибий элементлари ўта мураккаб жўшқин ижтимоий тизимлардир. Тизимнинг яхлитлигини, унинг сифат жиҳатидан аниқлигини сақлаш, унинг фаолият кўрсатиши ва ривожланишини таъминлашни ахборот жараёнларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Тизим қанча мураккаб, кўп компонентли ва кўп алоқали бўлса, ижтимоий бошқаришда фойдаланиладиган ахборот оқимларининг ҳажми ҳам шунча катта ва хилма-хил бўлади. Жамият тараққиёти якуний ҳисобда унинг моддий-техникавий, энергетик ва ахборот таъминотига боғлиқдир. Ахборот одамлар, ижтимоий гуруҳлар ва табақалар ўзаро алоқа боғлашига ёрдам беради, фан, маданият ва таълим савиясини кўтаради, маънавиятнинг ўсишига, қонун, маънавият ва демократиянинг устуворлигини таъминлашга кўмаклашади. Шундай қилиб, бугунги кунда ахборот - бу умуминсоний кадрият, фуқаролик жамиятининг ажралмас элементи дир.

3. Ахборот тизимларининг турлари ва шакллари

Ҳозирги замон ахборот жамиятининг йирик тадқиқотчиси Т. Стоуньер: «Моддийлаштирилган меҳнат бўлган асбоб-ускуна ва машиналар шу билан бир вақтда моддийлаштирилган ахборот ҳамдир», деб қайд этган эди. Бу ғоя капиталга, ерга ва иқтисоднинг меҳнат моддийлаштирилган бошқа ҳар қандай омилига нисбатан ўринлидир. Меҳнат бор жойда ахборот ҳам мавжуд. Бунинг устига, ахборотни ҳам капитал сингари жамғариш ва келгусида фойдаланиш учун сақлаш мумкин. Постиндустриал жамиятда миллий ахборот ресурслари унинг асосий иқтисодий қиммати, энг катта потенциал бойлик манбаидир. Ахборот ҳеч тортинмай ўртоқлашиш мумкин бўлган ресурсдир. Ахборотдан фойдаланишнинг бошқа бир ўзига хос жиҳати шундаки, жаҳонда энтропиянинг кучайишига олиб келувчи материаллар ёки энергиядан фойдаланишдан фарқли ўлароқ,

ахборотдан фойдаланиш қарама-қарши самара беради - у инсон билимини оширади, атроф муҳитдаги уюшқоқликни кучайтиради ва энтропияни камайтиради. Ўзининг бошланғич шаклидан - матнми у, мусиқами, тасвирми, оғзаки нутқми, қатъи назар, ахборот ягона, компьютерлаштирилган шаклга келтирилади. Қайта ишлаш ва сақлаш учун ахборотни ифодалашни унификация қилиш уни таққослаш, баҳолаш ва интеграция қилиш имкониятини яратади. Якуний мақсад - жамиятда содир бўлаётган барча жараёнлар ҳақида тўлиқ маълумот олишдир.

Барча ахборот оқимлари мажмуидан таркиб топган ахборот муҳити инсоннинг бевосита ҳаёти, узлуксиз яшаш ва фаолият кўрсатиш шароитларининг ижтимоий матрицасини яратади. Ижтимоий ҳаёт ахбороти - бу билимнинг ўсиши, инсон фаолиятининг ижтимоий аҳамиятга эга бўлган барча соҳаларида мазкур билимнинг ижодий қўлланиши учун ахборот ресурсларидан тўлақонли фойдаланишни таъминлашга йўналтирилган чора-тадбирлар мажмуидир. Ахборотнинг мақсади - янги билим турларини олиш, уларни тарқатиш ва жамият ҳаётининг турли соҳаларида улардан фойдаланиш учун имконият яратишдир.

Ахборот жамияти ҳар хил табиат ва ташкилотга эга ахборот тизимларининг самарали, ўзаро мувофиқлаштирилган алоқасига асосланади. Бу тизимлар ижтимоий иерархияларнинг турли поғоналарида: ишлаб чиқаришда алоҳида ишлаб чиқариш участкаси, цехи, муассасада бўлимдан тортиб, миллий, умумдавлат ва давлатлараро, интернационал, глобал компьютер тармоқлари ва маълумотлар базаларигача бўлган поғоналарда фаолият кўрсатади.

Ижтимоий бошқарув қонунларининг объектив моҳияти инсониятдан инсон фаоллигининг барча босқичларида ўз ривожланишини огоҳлантирувчи динамик, синергетик тартибга солувчи ахборот тизимларини ишлаб чиқишни талаб этади.

Инсониятда оламнинг янги, ахборот модели зоҳир бўлиб, у ижтимоий онг ости соҳасидан ижтимоий борлиқ даражасига «глобализация» деган қисқача ва қамровли ном олган ижтимоий ўзини ўзи тузиш архетипи шаклида кўтарилади.

Аҳоли ялпи ахборот билан таъминланган, ахборотга эгаллик қилиш ва ундан фойдаланишга монополия тақиқланган бўлмаса, фуқароларнинг шахсий эркинлигини, демократик, фуқаролар жамияти элементлари самарали фаолият кўрсатишини таъминлаш мумкин эмас. У ёки бу ижтимоий бирликнинг ахборот ресурслари ўсиши кўринишида рўёбга чиқариладиган ташаббус ва ижод эркинлиги демократия ва эркинликнинг муҳим элементидир.

Ахборот жамиятининг вужудга келиши ва ривожланиши жамиятнинг ўзига ўзи таъсир кўрсатиши, ижтимоий ўзини ўзи уюштириш маҳсулидир. Шунинг учун ҳам А. Турен мазкур қизиқарли ижтимоий ҳодисани ўрганиб, уни ишлаб чиқаришни ташкил этиш, тақсимлаш ва истеъмол қилиш моделларини тузишга қодир бўлган дастурлаштирилувчи жамият деб атади. Дастурлаштириладиган, ахборот жамияти шароитларида ишлаб чиқариш ташкилотчиси, менежернинг роли кескин ортади - муттасил ўзгарувчи ахборот шароитларида бошқарув меҳнати меҳнатнинг, узлуксиз ижоднинг мустақил тури сифатида шаклланади.

Бугунги кунда ижтимоий бошқарув барча поғоналарда шу даражада мураккаблашиб кетдики, бошқарувда банд этилган барча одамларнинг жами имкониятлари бошқарув учун зарур ахборотни қайта ишлашга қодир бўлмай қолди. Мазкур мураккаб вазифа автоматлаштирилган ахборот ва бошқарув тизимлари (ААБТ)ни яратиш йўли билан ҳал қилинмоқда. Бу тизимларда компьютер тармоқлари, маълумотлар банки, Интернет ёрдамида ахборот билан иш олиб борилади. Бу менежернинг иш қамровини 95% га, қийматини эса - 80-85% га камайтириш имконини беради. Бошқарувда ахборот

тизимларининг пайдо бўлиши қонуний ҳодиса, давр талабидир.

У ёки бу менежернинг иш ҳажми ва хусусиятига қараб, ахборот тизимларининг қуйидаги турлари тафовут этилади:

А. Маълумотларни қайта ишлаш хизмати;

Б. Ахборот маркази;

В. Машинада ҳисоблаш станцияси;

Д. Автоматлаштирилган ахборот бошқарув тизими (ААБТ).

ААБТ - ахборот тармоқларининг олий, энг самарали шакли, ижтимоий бошқарув жараёнларини комплекс автоматлаштириш бўлиб, у ахборот жараёнларини тубдан ўзгартиради, уларнинг оқимини бир томондан мавжуд бошқарув воситаларига, иккинчи томондан эса - бошқарилувчи тизимда содир бўлаётган жараёнлар билан мувофиқлаштиради. Тизимнинг ҳолати, унинг нормал фаолиятидаги носозликлар ҳақида ахборот тизимга автоматик таъсир кўрсатади, тизимнинг белгиланган мақсад сари мувофиқ равишда ҳаракат қилишини таъминлайди. Инсон - бошқарувчи, оператор, менежернинг вазифаси бу ҳолда қарорларни танлаш ва қабул қилиш, дастурлар ишлаб чиқиш, бутун тизимнинг ҳамда унинг барча бўғинлари ва кичик тизимларининг нормал ишлашини назорат қилишдан иборат. Ишлаб чиқиладиган дастурлар тизимнинг иш режимини мақбуллаштириш ва тизимни ўзгараётган ташқи шароитларга мослаштириш, муқаррар сарф-харажатлар ва салбий омилларни минималлаштириш имконини бериши керак. Бу ерда ахборотни қайта ишлаш, тизимнинг ҳолати ҳақида ҳаққоний маълумотлар олиш автоматлаштирилади ва компьютерлаштирилади. Қайта ишланган ахборотдан ААБТнинг барча бўғинлари ўз функцияларини амалга ошириш учун зарур бўлган ҳажмда фойдаланади. Ахборотлаштириш ва автоматлаштириш тизимнинг барча бўғинларига, бошқарувнинг барча жараёнларига кириб боради. Моҳият эътибори билан бу ерда бошқарув, менежмент учун зарур ахборотни тизимли тайёрлаш ва бундай ахборотдан

фойдаланиш ҳақида гап бораётир. Мазкур тизимларнинг афзал жиҳатлари шундаки, улар:

тизим ва унинг қисмлари учун ким жавобгарлиги;

ижтимоий бошқарув объекти сифатида тизимнинг хусусиятлари, унинг таркибига қандай кичик тизимлар кириши;

мазкур тизимни бошқаришнинг якуний ёки оралиқ натижасига қачон эришилиши;

муаммо ва унинг исталган қисми қандай, қайси усулда ҳал қилиниши;

натижага қаерда эрилишили;

натижага эришиш учун қанча куч ва воситалар талаб этилиши ҳақида исталган пайт ахборот олиш имконини беради.

Бошқарув ахборот тизимлари бошланғич ахборот асосида янги ахборот олишда амалга ошириладиган операциялар, методлар, процедуралар, ёндашувлар мажмуидан ташкил топади; бу бошқарув учун зарур ахборотлар мажмуидир; бу маълумотларни қайта ишлайдиган воситалар ва хизматчилар мажмуидир.

Инсон, унинг ижтимоий жараёнларни бошқариш вазифаларини ҳал қилишга йўналтирилган ижоди, иродаси, меҳнати ахборот тизимининг негизини ташкил этади.

Инсоннинг меҳнат ва ижод предмети - ахборотга, компьютер ва бошқа техника воситаларидан фойдаланиб, ахборотни қарор қабул қилиш ва самарали бошқариш учун зарур шаклга солишга йўналтирилган мақсадга мувофиқ, ижодий меҳнати ахборот тизимининг моҳиятидир.

Ахборот тизимининг бош вазифаси бошланғич маълумотлар базаси асосида қарорлар қабул қилишнинг негизи бўлиб хизмат қиладиган ижтимоий муҳим, қимматли ахборотни олишдан иборат. Бошланғич ахборот самарали, мақбул бошқаришни таъминлаш учун ахборот тизимини ишга солиш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Ахборот тизими ахборотни тўплайди, қайд этади, қайта ишлайди ва саралайди. У юкланган дастурга мувофиқ ҳисоб-китобларни амалга оширади, бошқарилаётган тизимда юзага келиши мумкин бўлган турли вазиятларни баҳолайди, маълумотларни таққослайди, талқин қилади, уларни интерполяция ва экстраполяция қилади.

Ахборотни интеграция қилиш - ахборот тизимининг яна бир вазифасидир. Интеграциянинг моҳияти ахборотдан комплекс, ҳар томонлама фойдаланиш, имкон қадар кўп вазифаларни ҳал қилиш учун максимум қимматли ахборот олишдадир. Ахборот тизими минимум бирламчи, бошланғич ахборотдан қарорлар қабул қилиш, жараёнларни оқилона бошқариш учун максимум иккиламчи, ҳосила, синтез қилинган ахборот олиш имконини беради. Интеграциянинг мақсади - ахборотни тизимнинг самарали ишлаши ва ривожланишини таъминлайдиган бошқарувни амалга ошириш имконини берувчи ҳажм, ассортимент ва шаклларда тақдим этишдан иборат.

Ҳозирги замон ахборот жамиятида ахборот глобал ва минтақавий, соҳавий ва шу каби маълумотлар банкларида ижтимоий борлиқнинг барча соҳаларида интеграциялашади.

Ҳозирги замон ахборот жамияти - бу негизини алоҳида субстанция - инсоннинг моддий ва маънавий олами билан ўзаро таъсирга киришадиган ахборот ташкил этувчи цивилизациядир. Ахборот янги технологиялар, компьютер дастурлари, телекоммуникацион протоколлар ролини бажариб, ҳозирги замон одамнинг моддий муҳитини шакллантиради, муттасил вужудга келиб, бир одамдан бошқа одамга ўтишда шаклини ўзгартириб, шахслар ўртасидаги муносабатларнинг асосий воситаси бўлиб хизмат қилади. Ҳозирги замон жамиятида ахборот оқимлари жамият ҳаётининг барча соҳаларини, унинг маънавий, ижтимоий-маданий ҳаётини, моддий ҳаёти: иқтисод, моддий ишлаб чиқариш, ижтимоий бошқариш ва ҳоказоларни қамраб олади.

Ҳозирги замон Ўзбекистон жамияти ўзининг оригинал, ижодий ишлаб чиқилган демократик ислоҳотларни амалга ошириш ва фуқаролик жамияти қуришнинг «Ўзбек модели»ни босқичма-босқич амалга ошириш жараёнида ахборот цивилизациясига қўшилар экан, Президент И. Каримовнинг қуйидаги ғоясига таянмоқда: «Демократик жамият қуриш ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида амалга оширилаётган ислоҳотларга ўзининг эркинлик, бахт-саодат, фаровонлик ҳақидаги орзу-умидларини боғлаётган кўп миллатли Ўзбекистон халқининг манфаатларига тўла жавоб беради. Биз бу умидларни оқлашимиз, чинакам эркин одамлар давлатини қуришга интилишимиз керак»¹.

---

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон: иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш йўлидан. Т., «Ўзбекистон», 1995. с. 226-227.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг 2011 йилнинг асосий якунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2012 йил 20 январь.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг ЎзР Конституциясининг 19 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги «Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир» маърузаси Халқ сузи. 2011 йил 8 декабр.
3. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011. –Б.48.
4. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. –Т., Ўзбекистон, 2010. – 56 б.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов БМТ Бош қотиби Пан Ги Муннинг таклифига биноан БМТ Бош Ассамблеясининг Минг йиллик ривожланиш мақсадлари бўйича олий даражадаги ялпи мажлисида сўзлаган нутқи. “Ҳамкорлик, тараққиёт ва хавфсизликни таъминлаш йўлидан”. Халқ сўзи 21 сентябр 2010 йил.
6. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. – Т.: Ўзбекистон, 2007.
7. Каримов И.А. Янгиланиш ва барқарор тараққиёт йўлидан янада изчил ҳаракат қилиш, халқимиз учун фаровон турмуш шароити яратиш – асосий вазифамиздир. –Т.: Ўзбекистон, 2007.
8. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Т., «Ўзбекистон», 2007.

9. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т., «Маънавият», 2008.
10. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. –Т., «Ўзбекистон», 2009.
11. Каримов И.А. Энг асосий мезон – ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш. –Т., «Ўзбекистон», 2009.
12. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. «Халқ сўзи», 2009 йил 6 декабрь.
13. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанамиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. –Т.: Ўзбекистон, 2010.
14. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон» анжуманлар саройида 2010 йил 3 май куни Осиё тараққиёт банки Бошқарувчилар кенгаши 43-йиллик мажлисининг очилиш маросимидаги нутқи. «Халқ сўзи», 2010 йил 4 май.
15. Канке В.А. Философия: Учебник. М., 2004.
16. Губин В.Д. Философия. Учебник. М., 2001.
17. Лавриненко В.Н., Ратников В.П. Философия. Учебник для ВУЗов. 2-е изд. М., ЮНИТИ. 2001.
18. Асмус В.Ф. Античная философия. М., Высшая школа, 2003.
19. Основы философии: Учебник. Под ред. М.А. Ахмедовой и В.С. Хана. Т., 2004.
20. Канке В.А. История философий: мыслители, концепции, открытия. М., Лотос. 2003.
21. Кожеурова Н.С. Философия. Человек и жизнь. М., ЮНИТИ. 2002.
22. Лешкевич Т.Г. Философия. М., 2004.

- 23.Нижников С.А. История философии: курс лекций. М., Экзамен. 2004.
- 24.Саифназаров И.С., Никитченко Г.В., Қосимов Б.У. Илмий ижод методологяси. – Т., 2004.
- 25.Саифназаров И.С. ва бошқ. Фаннинг фалсафий масалалари. -Т., «Фан ва технология», 2007.
- 26.Философия. Конспект лекций. Р/Д., 2003.
- 27.Философия. Курс лекций (Саифназаров И., Касымов Б., Мухтаров А.). Т., 2002.
- 28.Шарифхужаев М., Рахимов Ф. Человек, определивший эпоху. М., изд. книжного дома «Труд», 2004.
- 29.Яскевич Я.С. Философия в вопросах и ответах. Минск, 2003.